

244

A FŐVÁROSI MŰEMLEK-LAKÓHÁZAK
ÉPÍTÉSTÖRTÉNETI KUTATÁSA

1973 27

MŰEMLEKVÉDELEM
Budapest

Budapest műemlékvédelmének jelentős eseménye volt, midőn 15 évvel ezelőtt — a Fővárosi Műemlékfelügyelőség megalakulásával egyidejűleg — a főváros ingatlankezelési szervezetében a műemlék-lakóházak (Budapest műemlékeinek 65 %-a) felújításának és helyreállításának lebonyolítására önálló osztály létesült.

Ez az osztály beruházó jellegének megfelelően elsősorban előkészítő és műszaki ellenőrzést ellátó munkát végez, de szinte kezdettől fogva rugalmasan tevékenységi körébe vonta mindazokat a munkákat, melyek feladatának jobb — éspedig műemléki szempontból jobb —, hatékonyabb, mozgékonyabb elvégzését tették lehetővé. Így hosszú idő óta műemlékhelyreállításban igen járatos, nagy gyakorlatú tervező csoporttal és restaurátori munkát is ellátó tudományos csoporttal rendelkezik.

Beszámolóinkban egyrészt a Műemléki Osztály tudományos csoportjának kialakulásáról, tevékenységéről és az általa kezelt gyűjtemények állagáról kívánunk tájékoztatást adni, másrészt a fővárosi műemlék-lakóházak építéstörténetének kutatását, annak módszerét és eredményeit szeretnénk ismertetni.

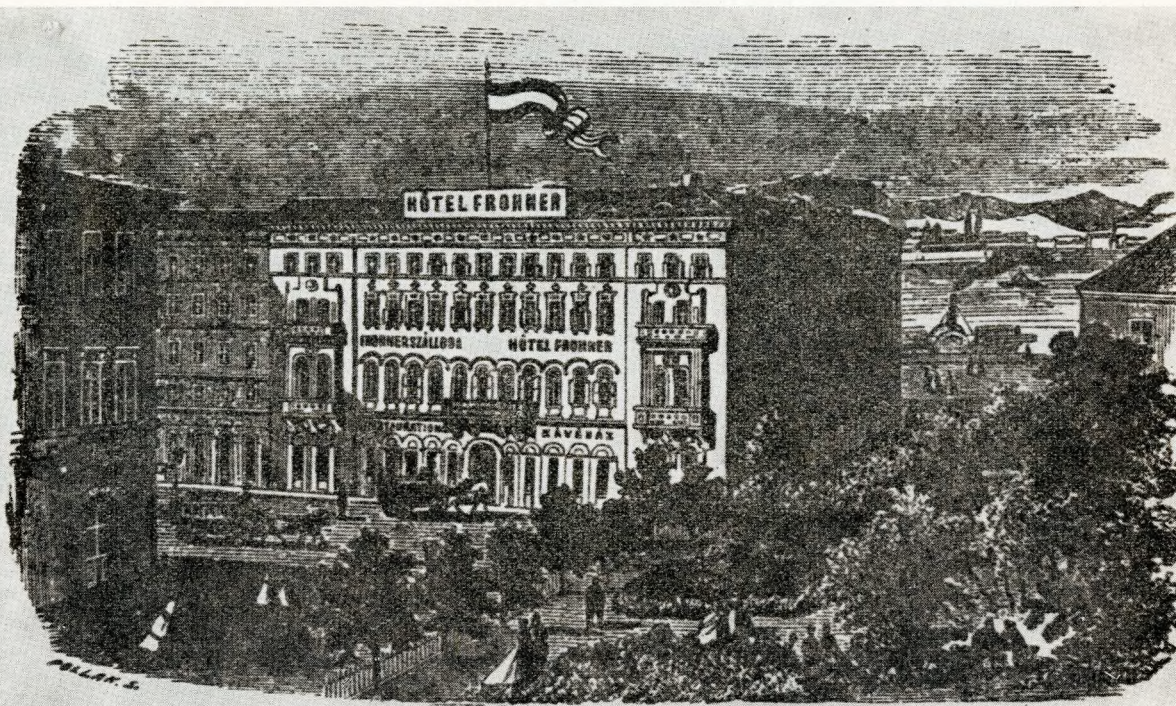
A Műemléki Osztály első évtizedének fő feladata a budai Várnegyed lakóházainak helyreállítása volt. A szinte kivétel nélkül több periódusban épült, általában középkori részletekkel, maradványokkal rendelkező házak építéstörténeti kutatásának nagyobb részét a Budapesti Történeti Múzeum középkori osztálya, kisebb részét a KÖZTI végezte. E munkák, melyek gyakran csak a homlokzatra szorítkoztak, nem annyira egyedi levéltári kutatáson, mint a szakirodalom felhasználásával értékelt fal-kutatáson és helyszíni feltáráson alapultak. E feltárásokban a Műemléki Osztály kezdettől fogva bizonyos mértékig részt vett: helyszíni megfigyelésekkel, felvételi rajzok készítésével, különösen pedig a kiviteli munkák során felmerülő ilyen jellegű feladatok egy részének elvégzésével. E munkákkal kapcsolatban hamar szerepet kapott a kiviteli üzem által veszélyeztetett régi asztalos- és lakatosmunka számbavétele, felmérése stb. Évek múltával növekedett a Váron kívüli, túlnyomórészt XIX. századi lakóházak felújításának

mértéke. Ezekhez a Műemléki Osztályon igen szerény terjedelmű ún. előtanulmányok készültek, melyek csak a standard irodalomban található minimális anyagot rögzítették, alkalmilag kiegészítve a Kiscelli Múzeumban őrzött régi fényképek s a Fővárosi Tanács tervtárában található fontosabb tervek reprodukciójával. Mindezt a munkát az előkészítő csoport két munkatársa látta el egyéb tevékenysége mellett. A fotózási feladatok elvégzésére 1962-től az osztály saját fényképpszel rendelkezett, ugyanebben az évben bővült létszáma egy restaurátorral is.

Ilyen előzmények után alakult meg 1965-ben a Műemléki Osztály tudományos csoportja, melyhez ez idő szerint 3 kutató, fényképező, restaurátor és gyűjteményi előadó tartozik.

A csoport munkájának gerincét a helyreállításra kerülő műemléképületek építéstörténeti kutatása, ún. tudományos dokumentációk készítése képezi. A tudományos dokumentációk a helyreállításra váró épületek építéstörténeti monográfiái, melyek kidolgozásánál jelentős szerepet játszik az a követelmény, hogy lehetőleg a helyreállításához műemléki szempontból szükséges minden támpontot meg kell adnia. Ennek megfelelően a kutatás és feltárás során speciális szempontok is érvényesülnek, s a dokumentációt szakvélemény (helyreállítási javaslat) egészíti ki. Mint ahogy tartalmilag sem korlátozzuk magunkat csupán a helyreállításához közvetlenül és feltétlenül szükséges anyagfeltárára, hanem bizonyos monografikus teljességre törekszünk, ugyanúgy a dokumentáció szerkezetében is érvényesítünk távolabbi célkitűzéseket. Így igyekszünk egy leendő és teljességre törekvő műemlék-kataszter számára ezeknek az épületeknek az esetében minden forrásanyagot a tanulmánytól független, áttekinthető csoportosításban rendelkezésre bocsátani (levéltári források, gyűjtemények anyaga, bibliográfia).

A tudományos dokumentációk — gyakorlati kényszerűségből — két, egymással összefüggő, de egyenként lezárt részből állnak. Az első tartalmazza mindazt, ami a tervezés megkezdéséig feldolgozható volt, ez az építész tervező segédlete, az

1. Budapest V., Münnich Ferenc u. 22. legkorábbi ábrázolása (1866)

építési engedély-kérelem melléklete. A második részben dolgozzuk fel mindazt, ami csak később válik feldolgozhatóvá — főleg a helyreállítás közben lehetőségessé váló felmérések eredményei jönnek itt számításba —, rögzítjük a helyreállítás mikéntjét, s elkészítjük a befejezett épület fotódokumentációját.

A tudományos dokumentációk tanulmányból, fotóanyagból és felmérési rajzokból állanak. Ez utóbbiakat — a dokumentáció-készítés említett menete miatt — rendszerint csak a második részhez tudjuk csatolni.

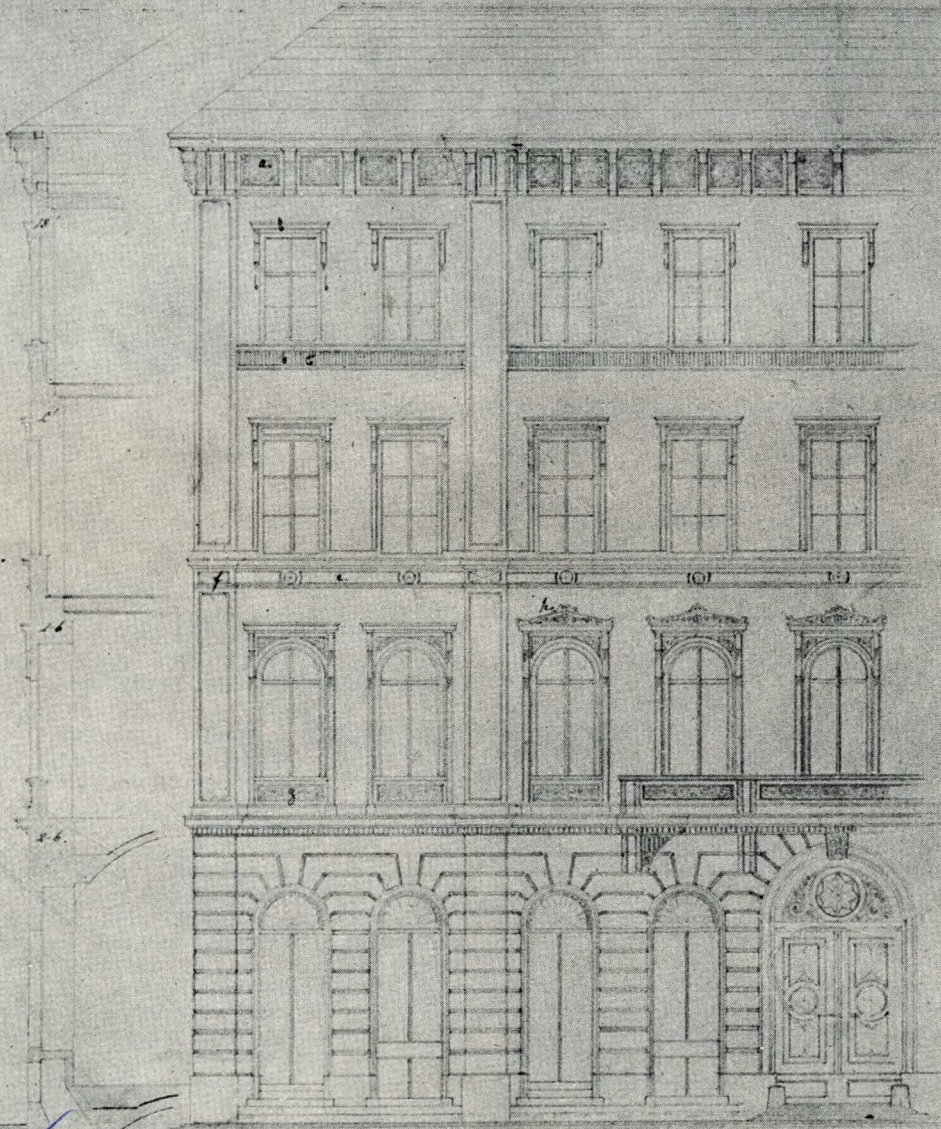
Dokumentációink készítésénél mindig igazodunk a feladat természetéhez, de kidolgozott rendszerünk és kialakult gyakorlatunk elsősorban a XIX. századi műemlék lakóházak építéstörténeti kutatását igyekezik megoldani.

Az alábbiakban szemelvényeket közlünk e kutatásaink érdekesebb eredményeiből, melyek ebben a formában természetesen egyáltalán nem tükrözik azt a részletgazdagságot, ami a tudományos dokumentációkban található — ennek bemutatása azonban itt nem is lehet célunk.

Az I., *Corvin tér 3. sz.* egyemeletes barokk lakóház története korábban is sok tekintetben ismeretes volt. A helyreállítás előtt és alatt végzett kutatás nagy mértékben tisztázta a több részletben épített ház építési periódusait, és megállapította, hogy a dunai szárny felmenő falai az első emelet magasságáig középkori eredetűek.

Az I., *Fő utca 3. sz.* kétemeletes romantikus lakóház — eredetileg a budai „vízhajtó gép- és bérház” — a szakirodalom szerint 1862-ben épült, s feltehetően Máltás Hugó tervezte. A kutatás gazdag okmányanyagra támaszkodva vitathatatlaná tette Máltás tervezői szerepét, s megállapította, hogy az építkezés 1861–1866-ig tartott. Az épület tulajdonképpen egy Fő utcai és egy dunai szárnyból állt, melyeket az északi telekhatár mentén keskeny szárny kötött össze. Az udvarnak közel felét a kazánház foglalta el a tetőgerinc fölé két öllel emelkedő önálló kéménnyel. Az új budai vízmű elkészülése (1881) után a szivattyúberendezést, kazánházat és a kéményt lebontották, majd 1885-ben a már tíz éve ott székelő előljáráóság céljára átalakították: a déli telekhatáron új ud-

Halberstadt
Fassade und Durchschnitt
des dort stehenden hohen Wohnhauses des
Herrn v. Brinck
A. N. 0078 Sep. 1190
1855. IV.

6 5 4 3 2 1
A. N. 0078
L. Panz
Architect

vari szárnyat, függőfolyosókat stb. építettek. Az átalakítás tervezője ismét Máltás volt, aki gondot fordított arra, hogy az udvari architektúrája változatlanul egységes képet nyújtson.

Az I., *Fő utca 5. sz.* nyerstégla homlokzatos épület, melynek története eddig teljesen ismeretlen volt, két egymást közvetlenül követő periódusban épült, s a Déli Vasúttársaságnak a Déli pályaudvart el látó vízműveként működött. 1860/61-ben a vízmű berendezés és a kéttraktusos Fő utcai épületrész, 1862-ben az egytraktusos Duna felőli épületrész készült el. Terveik valószínűleg a vasúttársaság bécsi építészeti irodájában készültek. Az egytraktusos szárnyat 1901/1903-ban erősen átalakították, Duna-parti homlokzatának nyerstégla falsíkját — városkép javítás céljából — bevakolták.

Az I., *Hunyadi János út 18. sz.* egyemeletes kis romantikus épületet, a keleti Várlejtő egyetlen megmaradt ilyen nemű emlékét a nagytöpgráfia szerint mérnök-tulajdonosa, Reitter Ferenc tervezte, s 1855-ben épült. Valójában Máltás Hugó műve s 1855/56-ban készült.

Az I., *Jégerem u. 1. sz.* háromemeletes romantikus lakóházzal korábban csak annyit tudunk, amennyit homlokzatáról le lehetett olvasni, vagyis hogy 1860—65 körül épült. A Fővárosi Levéltár anyagából most előkerült az épület 1855-ben, Pan József által készített eredeti terve.

Az I., *Jégerem u. 2. sz.* kétemeletes romantikus lakóházat a szakirodalmi hagyomány Máltás műveként tartotta számon. Ezt az előkerült iratok most igazolták, az eddig ismeretlen tervek pedig az 1860/61-ben épült ház sajátos eredeti elrendezését fedték fel. A kívülről egyetlen épületet mutató, egységes architektúra ugyanis két, egymástól független, csupán az udvar terében közös házat takart. A két ház közötti földszintes kerítés elbontásával, az udvari függőfolyosók körülvezetésével stb. ez a különállás később megszűnt, s emléke is feledésbe merült.

Az I., *Uri u. 38. sz.*, értékes középkori részleteket tartalmazó, több periódusban épült lakóház mai formáját a romantika korában nyerte. A nagytöpgráfia az ekkori emeletréépítést, átalakítást és homlokzatalkalakitást 1860 körüli időpontra teszi, s megjegyzi, hogy feltevés szerint Máltás Hugó tervei szerint készült. A kutatás teljes mértékben igazolta Máltás szerepét, az átalakítás az ő terve szerint készült 1855/56-ban. Az építkezés kivizetelező vállalkozója Brein Ferenc volt, a most előkerült engedélyezési tervet is ő írta alá, mivel Máltás — mesterjoga nem lévén — ilyen aláírási joggal nem rendelkezett. E

tervnek különös értéke, hogy segítségével megismerhetjük az épület barokk homlokzatának architektúráját. A korai, olaszbarokk homlokzat az egyemeletes barokk homlokzatok azon ritka válfajához tartozott, melyre az emeleti ablakok váltott — háromszögű és szegmensíves — timpanonos, erős szemöldökképpárányval lezárt keretezése volt jellemző. Épületünk e típus ismert példái közül a Szentháromság u. 2-höz áll legközelebb, ablakainak szinte azonoságig menő hasonlóságával.

Az V., *Bajcsy-Zsilinszky út 22. sz.*, eredetileg háromemeletes romantikus lakóház építését irodalmunk egyik része Máltás Hugónak, másik része a tulajdonos Zitterbarth Mátyásnak tulajdonította. A kutatás Máltás szerzőségét igazolta, s megállapította, hogy 1856/57-ben (kapurács: 1859) csak az épület utca felőli U-alakú része készült el. A hiányzó udvari szárnyakat 1869/70-ben Heinrich Károly építőmester építette meg a meglévő gazdag udvari architektúra pontos folytatásával.

Az V., *Kecskeméti u. 1. sz.* épületről tudtuk, hogy Pan József terve szerint épült 1867-ben, de sem a terv, sem egyéb forrás alapján nem volt ismeretes, hogy a vakolt homlokzatú épület eredetileg nyerstégla felületű volt, s ebből emelkedett ki gipsz- és vakolatarchitektúrája. A romantika homlokzatainak egy ritkább változata vált így ismertté, melyre egyelőre Pan munkásságában sem tudunk más példát.

Az V., *Kristóf tér 8. sz.* háromemeletes klasszicizáló lakóház tervezője (Dankó József), építésének időpontja (1837) és egy meg nem valósult kétemeletes homlokzati tervváltozat korábban is ismeretes volt. Ez utóbbit a kistöpgráfia úgy értékelte, mint megvalósult, de később átalakítással megváltoztatott állapot állapot tervét. A tudományos dokumentáció készítése során az összes alaprajzzal együtt előkerült Dankó Józsefnek ugyanabban az évben készült másik, kétemeletes homlokzatterve, melynek alapján — harmadik emelettel bővítve — a ma álló ház megépült.

Az V., *Münnich Ferenc u. 5. sz.* háromemeletes lakóház, az egykori Tigris-szálló épületének kutatása napvilágra hozta, hogy az 1839/40-es építkezés kivitelezését Hild József ismert terve alapján Dankó József budai építőmester végezte. Gazdag tervanyag került elő Giuseppe Cassano eddig ismeretlen szereplésével kapcsolatban is, melynek során 1847-ben megerősítéseket végeztek az épületben.

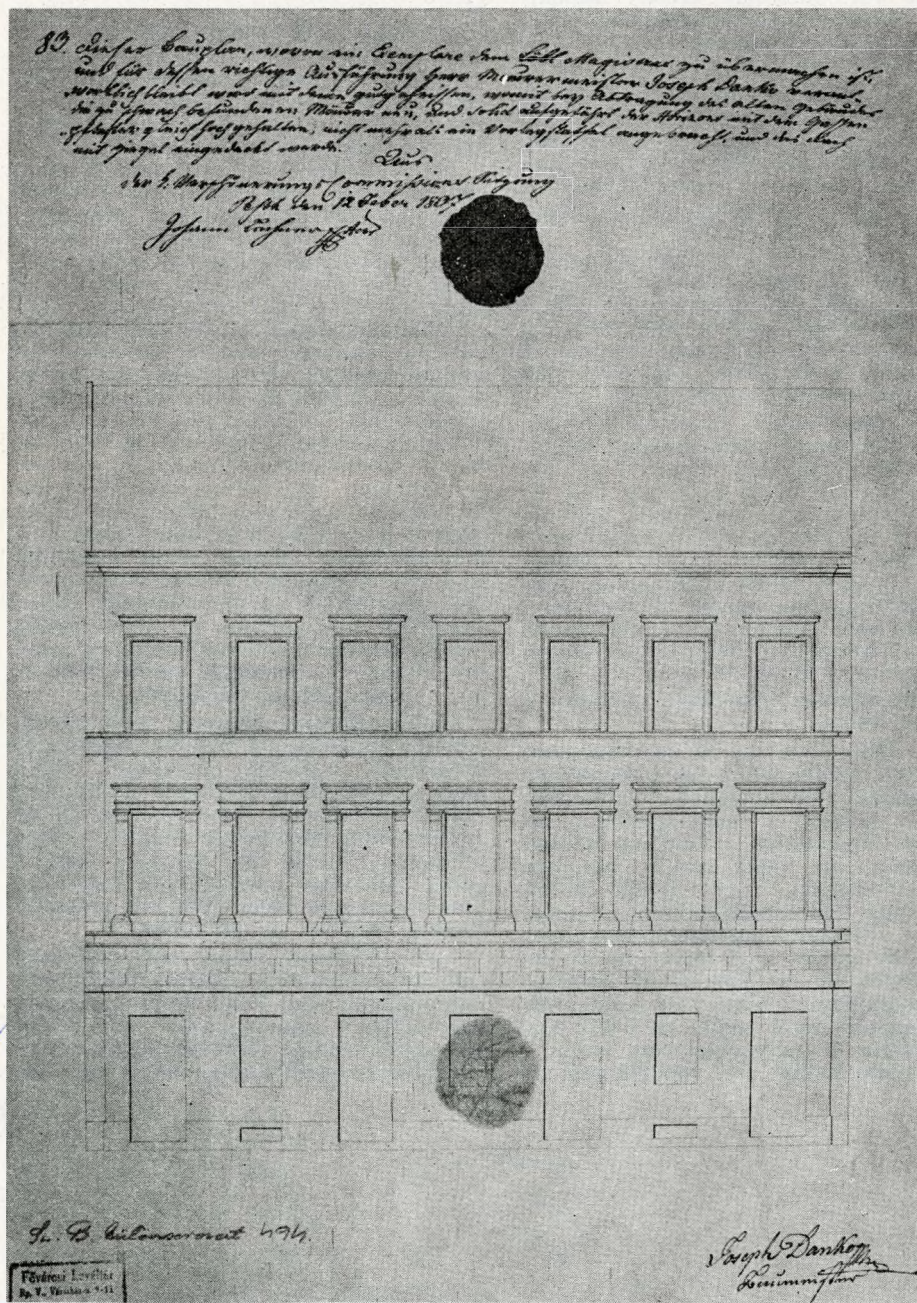
Az V., *Münnich Ferenc u. 22. sz.* háromemeletes romantikus épületet a szakirodalom nagyobb része Feszl Frigyes alkotásának tartja, a „kistöpgráfia” és a Műemlékjegyzék szerint azonban Zofahl Lőrinc 1846/47-ben épült műve, melyre 1851-ben

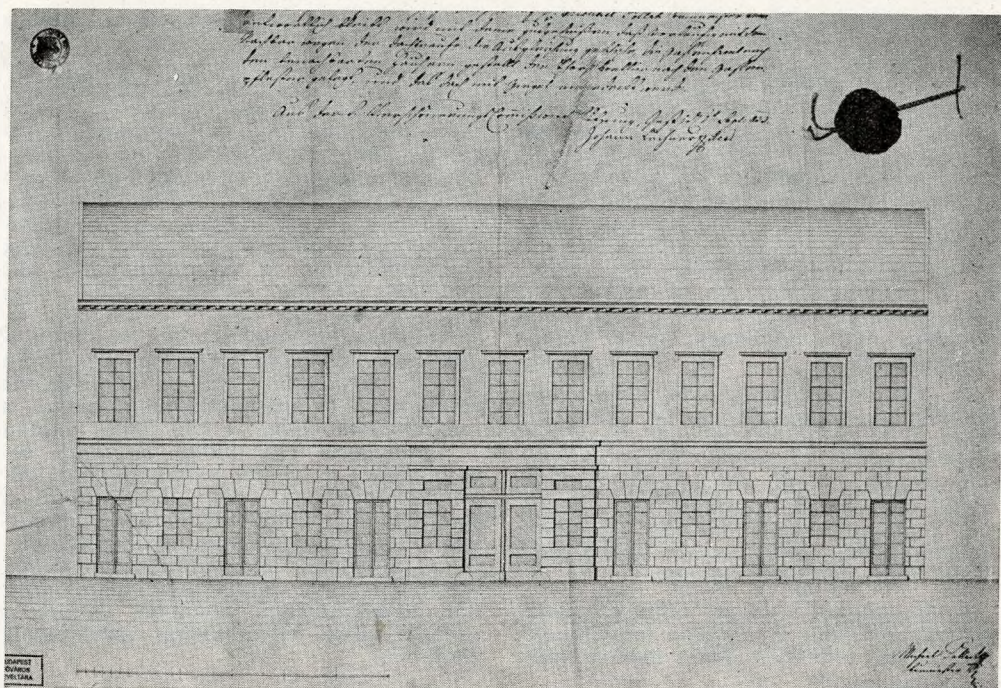
Feszl, Gerster és Frey két emeletet épített. Az épület műemléktáblája is Zofahl nevét hirdeti. A levéltári kutatás megállapította, hogy az épület 1846/48-ban, egyetlen periódusban épült, tervezője a Feszl-Gerster-Kauser társas-cég, kivitelezője Zofahl Lőrinc építőmester volt. A társas cég tagjai közül – amennyire ma meg tudjuk állapítani – az építészeti rész inkább Feszl Frigyes, a műszaki rész inkább Gerster Károlyt, a gyakorlati – kivitel, üzleti – rész inkább Kauser Lipótot illette.

Az V., Október 6. u. 22. sz. háromemeletes klasszicizáló saroképület kutatásának legjelentősebb eredménye annak kiderítése volt, hogy a vele szorosan összefüggő Arany János u. 15. sz. háznál korábban épült, noha eddig stíluskritikai alapon fordítva szerepelt az irodalomban. Az egykori tulajdonos családjának birtokából előkerült egy eddig ismeretlen Pan-terv, mely szerint 1865-ben át akarták alakítani az épületet.

Az V., Váci u. 76. sz. kétemeletes romantikus lakóház a kistopográfia és a Műem-

3. V., Kristóf tér 8. eredeti terve (Dankó József, 1837)

4. V., Október 6. u. 22. ház átalakítási terve, amely sohasem valósult meg (Pollack Mihály, 1833)

lékjegyzék szerint 1861-ben épült Pan József terve szerint. Valójában azonban ez a terv nem valósult meg, s épületünk 1868-ban Lohr János terve szerint épült meg.

Az V., *Veres Pálné u. 15.* sz. háromemeletes eklektikus lakóház a kistopográfiában XVIII. századi barokk épületként szerepel, melyet Kauser és Frey 1868-ban homlokzatilag és belsőleg átépített. A tudományos dokumentáció készítésekor nyilvánvalóvá vált, hogy az épület 1868-ban teljes egészében újonnan épült, bontott barokk függőfolyosó konzolok és rácsok felhasználásával. Ez vezetett később ahhoz a műemléki védeltséget indokoló feltételezéshez, hogy a ház eredetileg a XVIII. században épült.

Az V., *Veres Pálné u. 24.* sz. háromemeletes ház mai formáját egyemeletes barokk házra 1870-ben történt emeletráépítéssel nyerte, ehlektikus homlokzata 1895-ben végzett átalakítás eredménye. A levéltári kutatás során kiderült, hogy az egyemeletes barokk épület utcai és déli szárnyát 1775–1781 között Jung József építette, kinek ez idő szerint ez az egyetlen fennmaradt pesti lakóháza, melyet ismerünk.

Az V., *Veres Pálné u. 32.* sz. egyemeletes korai klasszicizáló épületről a tudományos

dokumentáció készítésekor derült ki, hogy Brein Ignác egyetlen fennmaradt műve, melyet az 1804-en épült Szerb utcai szárny megtartásával 1815-ben épített.

A VI., *Népköztársaság útja 25.* sz. épület, az ún. Drechsler-palota tudományos dokumentációjának készítésekor magántulajdonból érdekes fénykép került elő, mely erre a telekre készült ismeretlen tervet ábrázoló szignó nélkül, jeligével el látva. Úgy látszik tehát, hogy a palota építését egy eddig ismeretlen — esetleg szűkebb körű — pályázat előzte meg. A közelmúltban több Lechner-vázlat került a Magyar Építészeti Múzeumba épületünk-ről, ezek reprodukciói is hozzájárulnak a dokumentációs anyag gazdagságának növeléséhez.

A VI., *Népköztársaság útja 81.* sz. háromemeletes eklektikus lakóház építésének időpontja, tervezője eddig ismeretlen volt. A helyreállítást megelőző kutatás megállapította, hogy 1881/82-ben épült Hübner Nándor terve szerint.

A VI., *Népköztársaság útja 84.* sz. háromemeletes lakóház a kistopográfia és a Műemlékjegyzék adatai szerint 1880 körül épült Hauszmann Alajos terve szerint. A kutatás során kiderült, hogy 1876-ban készült, s Feszty Adolf műve.

A VI., *Paulay Ede u. 33.* sz. kétemeletes romantikus lakóházat irodalmunk úgy tartja számon, mint Pollack Mihály ismeretlen terve alapján készült egyemeletes épületet, melyre Wieser Ferenc második emeletet húzott, s homlokzatát átalakította. — A kutatás során előkerült Pollack Mihály 1833-ból származó terve, s kiderült, hogy ebből csak az utcai szárny pincéje és az utcai homlokfal földszintje készült el, ez utóbbi kerítésfal céljára. 1845 körül újabb egyemeletes terv készült P. V. monogrammal, de ez sem valósult meg. Végül 1860/62-ben épült föl a ma is álló ház, teljes egészében Wieser Ferenc terve szerint.

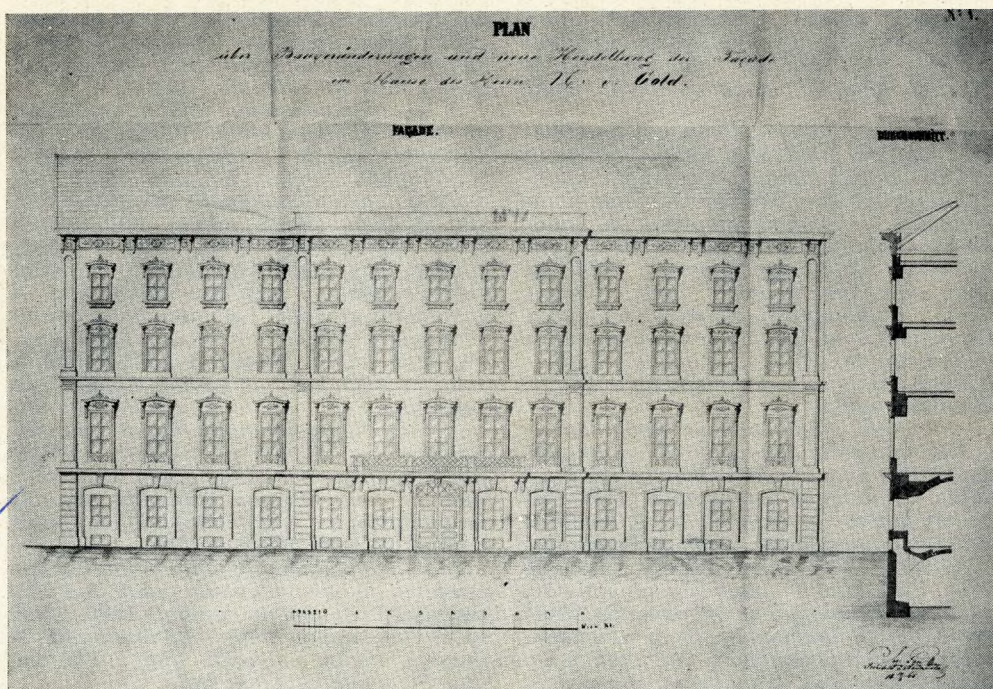
A VIII., *Kőfaragó u. 5.* sz. kétemeletes lakóház a kistopográfia szerint 1855 körül épült, a II. emeletet Gottgeb Antal építette 1868-ban. Az utóbbi adat helytállónak bizonyult, azzal a kiegészítéssel, hogy a mai homlokzatkialakítás is tőle származik. A kiépítés alapjául szolgáló egyemeletes klasszicista épület viszont Hild Károly műve volt s 1839-ben készült.

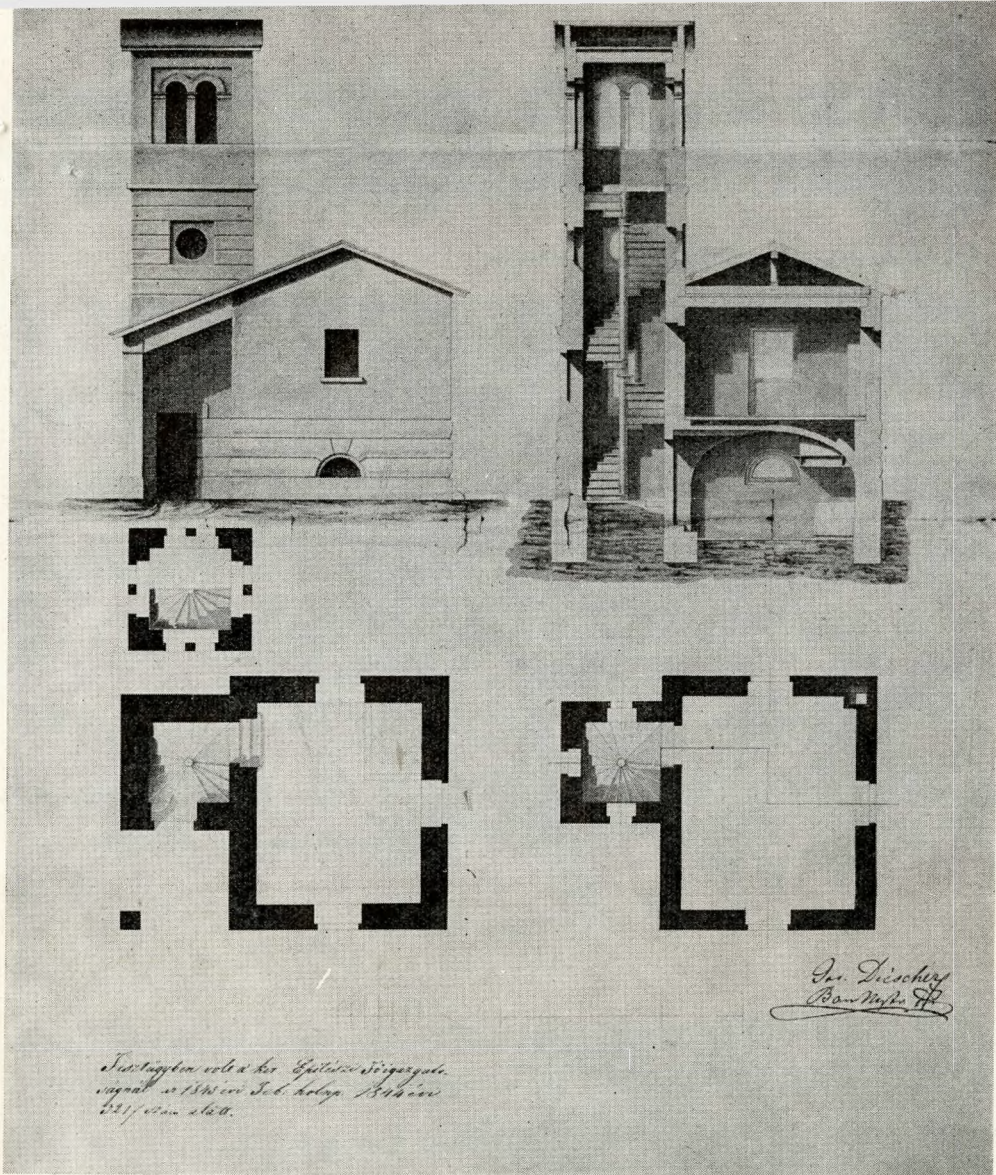
A X., *Harmat u. 31.* sz. kőbányai csőszertornyot Zakariás G. Sándor forrásmegjelölés nélkül publikált adata szerint Brein

Ferenc építette 1844-ben. Ez az adat a levéltári kutatás során teljesen helytállónak bizonyult. Kiderült azonban, hogy Brein Ferenc ezt a munkát eredetileg kivitelezőként kapta Pest városától az 1843 őszi megartott versenytárgyaláson. Mikor azonban a következő évben az építkezést elkezdte, már egyáltalán nem a versenytárgyalás alapjául szolgáló klasszicista tervet követte, hanem saját romantikus terve szerint dolgozott, mely nemcsak architektúrában és díszítményeiben különbözött elődjétől, hanem a feladat teljes megoldásában is.

A XII., *Budakeszi út 36/b.* sz., klasszicisztikusan nyugodt hatású, finom arányú villát, mely egyedülálló módon egyesít romantikus és neoreneszánsz elemeket, a szakirodalom eddig — Ybl Ervin alapján — feltételelesen Ybl Miklós oeuvrejébe sorolta. Noha az épület keletkezésének időpontját okmányszerűen bizonyítani nem sikerült, nagy valószínűséggel megállapítható volt, hogy 1847-körül épült, feltehetően Hild József terve szerint. Hild József, mint ismeretes, a leégett pesti német színház újjáépítéséhez készített tervén is neoreneszánsz architektúrát alkalmazott 1847-ben.

5. VI., *Paulay Ede u. 33.* ház részben kivitelezett terve (Pollack Mihály, 1833)

6. A kőbánya csőztorony terve (nem valósult meg)

A XII., Zugligeti út 79. sz. romantikus villát a szakirodalom stíluskritikai alapon 1860-körülnek tartotta. A levéltári kutatás kiderítette, hogy 1871-ben épült Medek Vince terve szerint.

A pesti és budai levéltári anyaggal való állandó, intenzív foglalkozás alkalmilag olyan adatokat is napvilágra hoz, melyek nem a kutatás alatt álló műemlék-lakóházakra vonatkoznak, de Budapest XIX. századi építéstörténetéhez értékes adalékokat szolgáltatnak. Így pl. előkerült az

egykori Fácán vendéglő (XII., Béla király útja 61.), a háború előtt lebontott Karácsonyi palota (I., Krisztina krt. 55.), a napjainkban lebontott, Brein Fülöp által épített Seiler-ház (V., Zrínyi u. 3.) eredeti terve stb.

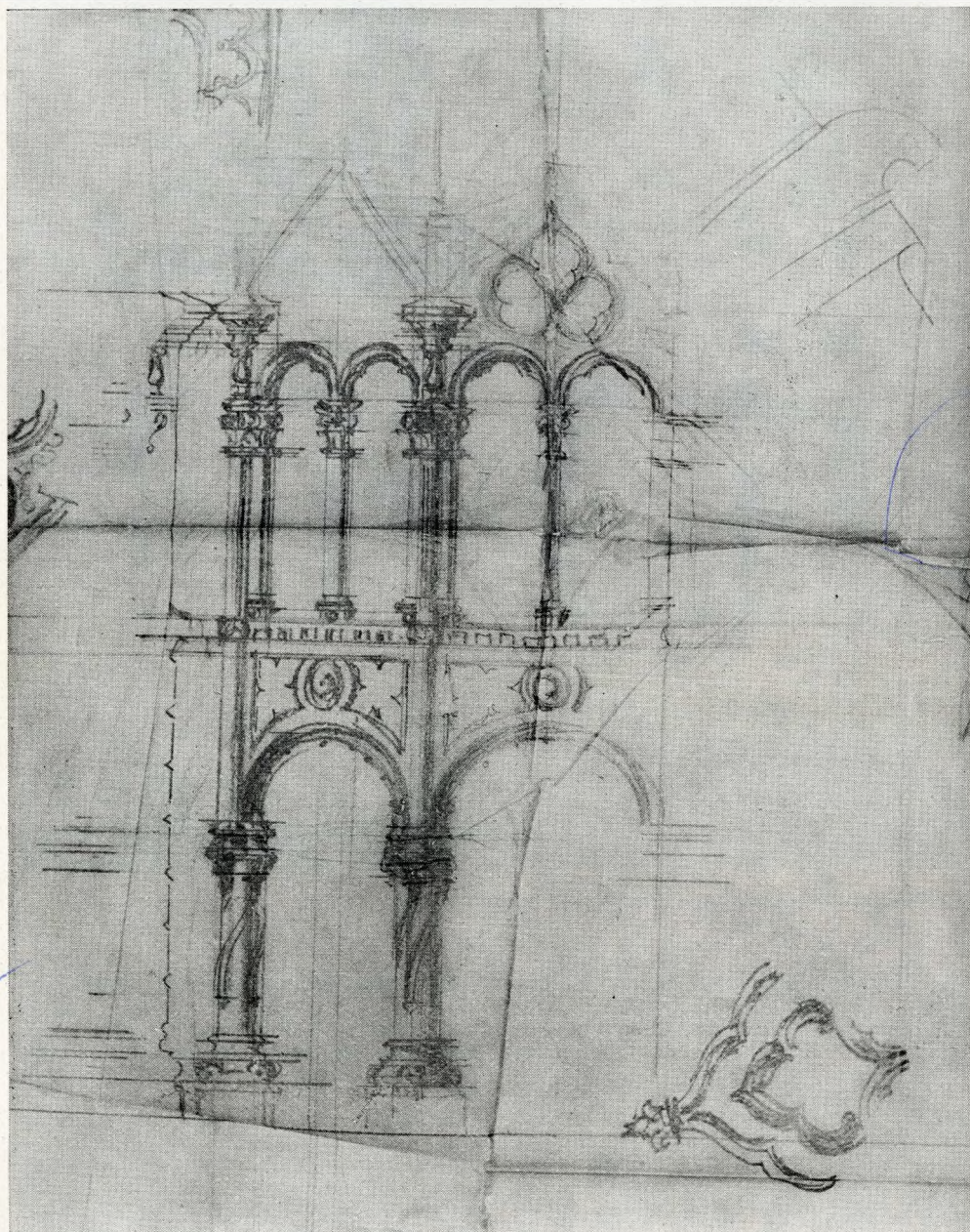
Érdeemes megjegyeznünk, hogy a tudományos dokumentációk költsége a helyreállítási összegnek mindössze néhány százaléka, elenyésző mennyiség. Ennek révén viszont olyan részletességű – s a feldolgozásra kerülő épületek növekvő száma kö-

vetkeztében olyan volumenű — építés-történeti kutatás válik lehetővé, mely egyébként el sem volna képzelhető.

Falképre Restaurálásaink közül említést érdemel: az *I. Dísz tér 15.* I. emeletén a déli

szoba XVIII. századi figurális és dekoratív falfestése; az *Anna u. 1.* barokk falfestésének feltárása; a *Táncsics Mihály u. 26. sz.*, hódoltság-korabeli zsinagóga feliratai és szimbolumai belül, középkori festett kvá-

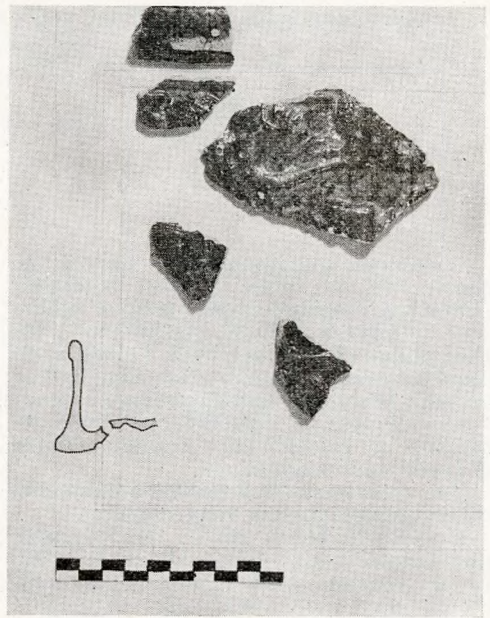
7. VI., Népköztársaság útja 25 (Lechner Ö. vázlata)

derezése kívül; a *Bécsikapu tér 8. sz.* épület homlokzatán középkori festett kváderezés és klasszicista falfestés; az *Országház u. 22. sz.* épület kapuja feletti zárterkélyének reneszánsz sgraffitó díszje; a *VIII., Bródy Sándor u. 4. sz.* épület loggiájának Lotz-freskói (1968).

Gyűjteményeink: tervtár, tudományos dokumentációk gyűjteménye, fotótár. A *tervtár* a Műemléki Osztály működése során végzett munkák tervdokumentációjának teljes anyagát őrzi, a hozzá tartozó iratanyaggal együtt: 269 teljes felújításnak és 102 részleges felújításnak dokumentációját, összesen tehát 371 dokumentációt. A *tudományos dokumentációk gyűjteménye* 282 épületről ill. témáról őrzi tudományos dokumentációt, előtanulmányt, kutatási anyagot. A *fotótár* állaga 14 000 negatív, 33 000 nagyítás, 1200 színes, diaposzítív, összesen tehát közel 50 000 darabos gyűjteményről van szó, melynek átlagos évi gyarapodása kb. 4000 db.

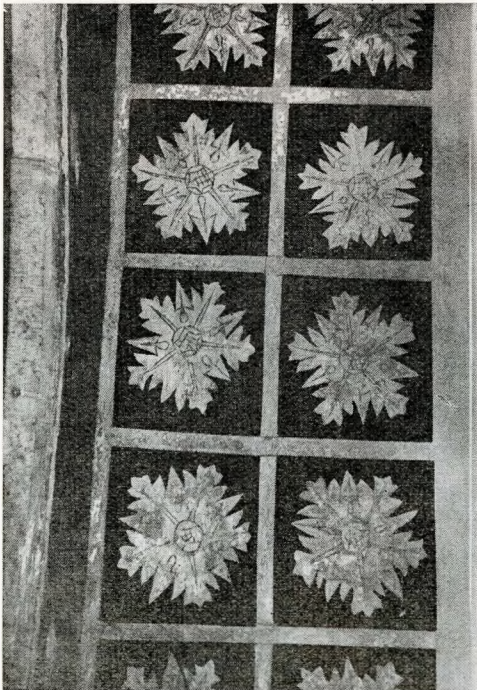
Komárik Dénes

9. Zöldmázos kályhacsempe töredékei
Szt. György ábrázolással, a Batthány tér 7-ből

8. I., Országház u. 22.

Reneszánsz sgraffitó-díszítés
a kapu feletti zárt erkély alsó felületén

10. I., Iskola u. 14.

A kapu ónozott díszvasalásának egyik darabja

